

*В.Я. Зимогляд,
канд. філос. наук
V. Ya. Zimoglyad,
Candidate of Philos. Sci.*

РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЧИННИК ГОРИЗОНТАЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Abstract. The theoretical and methodological aspects of formation and development of civic self-organization of Ukrainian community and civil society, factors, elements, segments and structures of its formation are analyzed in the paper. The formation and development of the local element of civil society are considered.

Діалектика розвитку українського соціуму за останні півтора десятиліття актуалізувала увагу до проблем демократичних перетворень у суспільстві, які прямо й безпосередньо детермінуються громадянською самоідентифікацією, зростанням активності мас і створенням відповідних інструментів та структур громадянського суспільства. Фактично йдеться про обумовленості суспільного розвитку, про істотні та сталі причини й фактори, що забезпечують саморозвиток суспільства. У цьому контексті особливої актуальності набуває теоретична і політико-прикладна проблема формування й розвитку громадянського суспільства в Україні.

Теза про необхідність формування громадянського суспільства в українському соціумі стала головним пріоритетом серед найвищих цінностей, на які орієнтується громадськість України [1].

Нова філософія влади полягає сьогодні у створенні анатомії української держави – демократичної, дієздатної, соціально відповідальної і справедливої в забезпеченні чинників розвитку вільної людини, становлення базових елементів громадянського суспільства та механізмів його саморегуляції й саморозвитку.

Феномен громадянського суспільства, його специфіка, типологія, структура і функції у дослідницьких підходах визначаються широким діапазоном думок та уявлень. Водночас більшість сучасних аналітиків пристає до думки про те, що формування громадянського суспільства є ключовою проблемою переходу від авторитаризму до демократії.

Зараз не існує загальноприйнятого визначення поняття "громадянське суспільство". На наш погляд, конструктивнішим є підхід, у рамках якого громадянське

суспільство можна розглядати як специфічну галузь реалізації процесу комунікації між державою і громадянином, як систему взаємостосунків у структурах недержавної сфери суспільних відносин. Структурно громадянське суспільство являє собою сукупність асоціацій, об'єднань, спілок та інших суспільних інститутів, пов'язаних не стільки вертикальними відносинами й залежностями, скільки переважно горизонтально-сітьовими. Сюди входять основні сегменти: політичні партії, органи самоврядування, профспілки, неформальні організації, незалежні засоби масової інформації, сім'я, конфесійні, жіночі та підприємницькі союзи тощо, які по-своєму структурують суспільство і задовольняють увесь спектр безпосередніх суспільних інтересів і потреб населення.

Формуючись головним чином на основі розвитку горизонтальної активності населення, громадянське суспільство постає як форма поєднання особистих і суспільних інтересів громадян, що існує поза безпосередньою діяльністю держави, на противагу або й усупереч їй [2, с. 7–18; 61–130; 545–636].

У громадянському суспільстві усі мають рівні права та обов'язки. Головне полягає в тому, що на підставі сукупності економічних, соціальних, політичних, світоглядних, релігійних та інших передумов людина набула фундаментальні невідчужувані права, стала вільним і рівноправним індивідом, прибічником принципів громадянського суспільства й демократичного соціального устрою. Саме в громадянському суспільстві виникає сучасна демократія, а не навпаки. Будь-які сентенції про демократію безпідставні там, де існують міцні традиції кланових та родинних відносин [3, с. 48].

У цьому відношенні український контекст демократичного транзиту має всі підстави бути успішним лише за умови послідовної політичної демократизації, створення ефективних демократичних інститутів, формування нової громадянськості, культивування в суспільстві ідей і цінностей самоорганізації та його чутливості до демократичних змін. Інакше образ майбутнього українського суспільства визначатиметься спрощенням "сюжетів" псевдодемократії, регресом багатьох соціально-суспільних цінностей, посиленням процесів маргіналізації більшості населення, фрагментованістю й формально-знеособленим характером зв'язків між людьми, криміналізацією суспільства, що, безумовно, означатиме не наближення, а віддалення від моделі громадянського суспільства.

Усі ці (і не лише ці) обставини актуалізують проблематику щодо перспектив розвитку демократії та громадянського суспільства в сучасному українському соціумі, а саме: чинників, елементів, сегментів і структур його становлення. Причому, самоорганізація є обов'язковою ознакою (передумовою) будь-якої об'єктивно необхідної, закономірної у своїй появі соціальної системи. А самоорганізованою є система, яка забезпечує самореалізацію (розвиток) шляхом послідовного утворення елементів, внутрішньо притаманних даній системі. Така система внутрішньо (структурно) урівноважена, автономна і стійка. Її зміцнення та розвиток відбуваються за рахунок власних можливостей. Проте самореалізація – не стихійний процес. У ньому обов'язкові керівництво і контроль, план і організаційні структу-

ри, що не нав'язуються зовні, згори, знизу чи збоку, а випливають із внутрішньої логіки самого процесу самоорганізації. Зовнішній вплив лише ініціює самоорганізацію.

У вивченні процесів самореалізації, внутрішніх її законів, сил та можливостей особливої ваги набуває дослідження структури системи – складових елементів, механізмів їхньої взаємодії та зв'язків, визначення основи, навколо якої ґрунтуються всі інші елементи системи.

Небезпідставно вважається, що найважливішим аспектом самоорганізації нашого суспільства є громадянське суспільство, стрижнем (основою) якого, на наш погляд, виступає демократичне місцеве самоврядування. Громадянське суспільство формується як згори – під впливом держави, так і знизу – через самодіяльність населення з опорою на національну традицію, специфіку й культуру. В Україні громадська самодіяльність і здобуття людьми громадянських прав та свобод історично здійснювалися на базі місцевого самоврядування [4, с. 101–127].

Ідея реалізації місцевого самоврядування полягає насамперед у притаманних йому власних цілях – досягненні місцевого інтересу, реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні справами держави на основі саморегуляції. Суспільна природа організованого самодіяльного населення виявляється в тому, що з моменту свого виникнення місцеві самодіяльні й самокеровані організації існують одночасно і як "соціоекономічні", і як "політичні" одиниці, що практикують пошук альтернатив та їх оптимальний вибір. Не в останню чергу з місцевими самокерованими організаціями пов'язують їхню унікальну можливість концентруватися на вирішенні місцевих проблем, віднайденні консенсусу та розв'язанні конфліктів в умовах співіснування протиборчих груп з певними настановами, цінностями, орієнтаціями та інтересами. За такого підходу місцеве самоврядування можна характеризувати як політичне управління.

Поза всякими сумнівами, суспільство загалом має управління, яке розуміють як складний тип соціального конструювання дійсності, що втілюється особливим прощарком людей – управліннями. Самоврядування здійснюється тоді, коли функція управління не закріплена за певними особами і реалізується людською спільнотою у своїх власних інтересах. Відтак місцеве управління виникає там і тоді, де й коли з'являється можливість для якоїсь адміністративної одиниці самостійно і незалежно від центру вирішувати свої внутрішні проблеми.

Не менш очевидне й інше: у системі демократичних самодіяльних громадських організацій місцеве самоврядування – то, безумовно, головний сегмент (компонент) громадянського суспільства, що є формою управління з боку місцевої спільноти людей локальною господарською, політичною, соціальною та іншою діяльністю з певною господарською, політичною, соціальною та іншою автономією. За такого підходу місцеве самоврядування слід характеризувати як владу. Але владу особливого виду – владу народу, яка має всі необхідні можливості для самоорганізації на конкретній території без існування жорстких нормативів і здатна до реалізації своєї функції управління [5, с. 13].

Як демократичний інститут місцевого самоврядування має низку основоположних ознак. По-перше, це функція перерозподілу державної влади, її децентралізація та мінімізація ролі держави у вирішенні місцевих проблем. Як один з видів публічної влади місцевого самоврядування має слугувати якнайповнішому розкриттю й самовираженню особистостей, що формують таку функціональну організацію. По-друге, обіймаючи весь спектр інтересів різних соціальних груп, рухів та громадських організацій, органи місцевого самоврядування здатні гнучко реагувати на виникнення соціальних негараздів і скеровувати виникаючі конфлікти. По-третє, володіючи значними ресурсами, місцевого самоврядування має можливість з урахуванням місцевих особливостей розвивати економічну, соціальну, політичну, духовну інфраструктуру, забезпечувати зростання політичної участі громадян, створювати механізми дійового громадянського контролю й тим самим уособлювати собою демократію та самоврядування.

Проте, будучи частиною теорії управління, загалом парадигма політичного управління у "форматі" демократичного місцевого самоврядування обумовлена роллю місцевої влади у визначенні обсягу й форми залежності громадянського суспільства від держави, у виробленні механізмів забезпечення оптимального їх співвідношення і зворотного впливу суспільства на державну владу та її політику, а також загостренням проблем і конфліктів на локальному рівні. При цьому необхідно зважати на той факт, що відносини між центральним рівнем державної організації та локальними рівнями структуруються за допомогою політичного, ідеологічного, функціонального і організаційного вимірів, кожен з яких має власну зорієнтовану систему цінностей і специфіку інтересів. Відповідно до цього формуються й певні управлінські прийоми, навички та процедури, які перетворюються на технології політичного управління в локальних громадських самоорганізаціях соціуму, що об'єктивно підвищує рівень правління в суспільстві і, ясна річ, престиж влади.

Зрозуміло й те, що ще тривалий час місцевого самоврядування не замінить державних форм і механізмів управління. Воно існуватиме в них самих, разом із ними, переплітаючись та поглиблюючи демократизм політичної системи. Не менш істотно й те, що реалізація функції управління і владних повноважень по території країни неоднакова. Це пов'язано з поєднанням загальних вимог до управління суспільством, зокрема й до самоврядування, та особливостей їх прояву на конкретній території. Методологічним ключем до розуміння й дослідження даного процесу є концепція діалектики загального, особливого і окремого (одиночного).

Для категорійного аналізу управління і самоврядування існує така система підпорядкування понять:

- на рівні управління суспільством: центральне управління (столичний центр) – загальне; регіональне управління (центральне місто регіону) – особливе; місцеве управління (провінційне, тобто все, що не увійшло до наведеного переліку: райони, міста регіонального підпорядкування, села) – одиничне;
- на рівні самоврядування: громадянське суспільство – загальне; регіональне самоврядування – особливе; місцеве самоврядування – одиничне.

Саме така структура дозволяє проаналізувати владу і управління в єдності їх складових, вивчити всі сторони, зв'язки, якісні характеристики й шляхи практичного удосконалення. Однак єдність на даному етапі розвитку влади і управління не виключає певних специфічних особливостей, які належить розглядати в межах цієї єдності. Категорії "загальне", "особливе" та "одиничне" – співвідносні, тому зміст кожної змінюється залежно від зв'язків, у розрізі яких розглядається предмет дослідження, що обумовлює їхню рухливість та взаємопереходи.

Важливо пам'ятати, що регіони країни різняться насамперед умовами життєдіяльності, якістю життя людей і способом життя. Умови детермінують діяльність людей, входять у спосіб життя соціуму як детермінанти форм життєдіяльності при зворотньому впливі на них самої життєдіяльності. Тому спосіб життя людей слід розуміти як сукупність форм діяльності, взятих у нерозривній єдності з умовами цієї діяльності.

Нерівність в умовах життя різних регіонів – це різновид соціальних відмінностей, до яких зазвичай відносять фактори виробничо-економічного, матеріально-розподільчого, житлово-комунального, культурно-побутового, економіко-географічного характеру, а також соціально-демографічні та національно-історичні чинники. Та щоб адекватно оцінювати реальні перспективи формування в Україні того, що називається громадянським суспільством, важливо вивчати умови й форми життєдіяльності людей не лише з економічного, суспільно-виробничого боку, але й з інших сторін – соціальної, політичної, правової та культурно-історичної.

Соціально-економічна категорія "умови життя" має складну структуру і розкривається через систему показників, які адекватно відображають реальні досягнення у формуванні й розвитку способу життя сучасного українського соціуму та соціальні регіональні відмінності, спосіб життєдіяльності соціально-територіальних громад. Для якомога глибшого вивчення цих проблем у межах соціологічної науки необхідно розробити сучасну загальну систему показників, а також окрему, регіональну.

З метою конкретизації умов життя в науковій літературі їх поділяють на об'єктивні та суб'єктивні як дві різні форми тих же самих умов.

Особливість об'єктивних умов полягає в тому, що їхній вплив не відбувається сам собою, вони відтворюють себе у формі, яка необхідна суспільству. Єдино можливим засобом їх використання, збереження й перетворення є праця. Об'єктивні умови праці виступають головними в системі об'єктивних умов суспільного розвитку.

Суб'єктивні умови – це умови (духовні, емоційно-вольові, якості індивідів, продукти пізнавальної, теоретичної діяльності, сформовані у конкретній сфері), які забезпечують цілеспрямовану діяльність суспільства. Їх специфіка полягає в тому, що вони одночасно включені і в історичні умови, і в діяльність.

Процес діалектичної взаємодії об'єктивних і суб'єктивних умов – суть діяльність, поєднання різних форм потенційних можливостей діяльності.

Об'єктивні і суб'єктивні умови життєдіяльності людей можуть бути змальовані у системі показників трьох рівнів: універсального (тобто рівні усього суспільства),

локального (рівні регіону, типу поселення, або соціальної групи), індивідуального (специфічні для кожного індивіда).

До найважливіших складових, що адекватно відображають умови життя в регіональному аспекті, слід віднести:

1. Життєвий рівень. Це рівень доходів; блага, які надають населенню держава і недержавний сектор; якість постачання населення регіону продовольчими та промисловими товарами; забезпеченість житлом і його якість, закладами охорони здоров'я та соціального забезпечення; умови праці; екологічні умови проживання.
2. Реальні можливості розвитку особистості. Це рівень освіти населення і умови для її отримання; наявність у регіоні складної творчої праці, різноманітності її видів; рівень духовних потреб і реальне їх задоволення; рівність можливостей особистості в соціальному просуванні, професійному, кваліфікаційному і посадовому зростанні; уможливлення і ступінь участі населення в управлінні справами суспільства, регіону і т.д.
3. Стабільність життя. Це рівень забезпеченості населення регіону роботою; можливість перенавчання і працевлаштування у разі зникнення якоїсь професії чи спеціальності; гарантування швидкого отримання кваліфікованої медичної допомоги; низький рівень стресових ситуацій тощо.

Отже, повне і достовірне врахування регіональних (місцевих) особливостей в умовах життєдіяльності дозволяє виявити їх детермінуючий вплив на свідомість і діяльність, цілі, дії та вчинки індивідів, отримати більш повне і конкретне знання про закономірності, тенденції та механізми подальшого удосконалення громадянського суспільства в Україні, створити його оптимальну модель.

Сьогодні найважливішою передумовою адекватного розуміння соціальних процесів у нашій країні стає аналіз такої специфічної сфери, як місцевий соціальний інтерес, що відображає місце регіону в системі суспільних відносин, його відносну самостійність та індивідуальність. Роль місцевого інтересу в пізнаванні діалектики суспільного розвитку та функціонування соціальних регіональних систем як частин цілого соціального організму – надзвичайно велика. Повне і достовірне врахування специфіки регіональних інтересів, тенденцій та динаміки їх розвитку сприяє становленню інфраструктури місцевого самоврядування і розвитку громадянського суспільства*.

В аспекті досліджуваної проблеми місцевий соціальний інтерес виникає як відображення прагнень і цілей населення регіонів, регіональних громад до поліпшення умов життєдіяльності. За формою місцевий (регіональний) інтерес є проявом локальних зв'язків та відносин; за змістом – відображенням суспільних умов, які іс-

* Інтереси вирізняють за ступенем спільності (індивідуальні, групові, громадські), за сферою спрямованості (економічні, політичні, духовні), за характером суб'єкта (класові, національні, державні, партійні та ін.), за ступенем усвідомленості (такі, що діють стихійно або ж на підставі розробленої програми), за ставленням до об'єктивної тенденції суспільного розвитку (прогресивні, реакційні, консервативні) [6, с. 214].

нують у місцях постійного (локального) проживання людей, в останньому випадку він – різновид групового інтересу, громадського за своєю суспільно-економічною природою. Він виступає складовою частиною системи інтересів, які панують у суспільстві відповідно до його соціальної структури.

Відособлене існування регіональних (місцевих) інтересів обумовлюється низкою причин, серед яких визначальну роль відіграють природно-кліматичні умови, історичні й національні традиції, рівні економічного та соціально-культурного розвитку регіонів, кваліфікованість і статево-вікова, демографічна структура соціально-територіальних громад. Відтак неповний або запізнений аналіз соціальних інтересів, відхід від законів суспільного розвитку, зволікання у вирішенні протиріч тягнуть за собою небезпеку появи соціальної напруги, що, безумовно, уповільнює процеси розвитку громадянського суспільства і демократії, точніше – демократичного громадянського суспільства в Україні.

Таким чином можна констатувати, що безумовна мета громадянського суспільства полягає в поліпшенні якості суспільного життя, підвищенні рівня громадянського добробуту, зростанні якості умов життєдіяльності через зміцнення і розвиток найрізноманітніших форм самодіяльних організацій, зорієнтованих на здійснення певних проектів.

Головне завдання місцевого самоврядування як фактора розвитку громадянського суспільства цілком очевидне: забезпечення ефективного і раціонального вирішення проблем в інтересах локальної громади, предметне реагування на непередбачувані ситуації та конфлікти, виконання ролі посередника між особистістю і державою [7, с. 169–170; 8, с. 324–337]. Идеалом місцевого самоврядування є або ж мають стати політична і громадянська свобода людей, які проживають на одній території, та громадський порядок.

Головний суб'єкт діяльності – місцеве населення, яке реалізує власний інтерес і належно забезпечує свої нагальні життєві потреби. Місцеве самоврядування за допомогою всіх форм прямої демократії досягає балансу місцевих і державних інтересів. Тому найголовніша мета місцевого самоврядування полягає в реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні справами держави на місцевому, регіональному і загальнодержавному рівнях [8, с. 85–115].

Наостанок наголосимо: демократичне місцеве самоврядування як актуальна соціальна ідея і складна інструментальна цінність вже сьогодні має потребу в серйозному оновленні теоретико-методологічного, концептуального апарату і тематичної спеціалізації, виявленні причинно-наслідкових зв'язків. Науковцям добре відомо, що при виборі напрямів соціальних перетворень або змін у суспільстві велику роль відіграє чіткість визначення основних наукових понять, категорій і термінів. Демократичне місцеве самоврядування як аналітичний концепт і складний інноваційний процес, безумовно, вимагає розроблення погодженого в науковому середовищі понятійно-категорійного апарату, його уточнення та оновлення.

-
1. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям" : Затверджена Верховною Радою України 4 лютого 2005 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.w.kmu.gov.ua/control/ru/publish/printable_article?art_id=
 2. *Коэн Джин Л.* Гражданское общество и политическая теория : пер. с англ. / Джин Л. Коэн, Эндрю Арато ; общ. ред. И.И. Мюрберг. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с.
 3. *Иноземцев В.Л.* "Вечные ценности" в меняющемся мире / В.Л. Иноземцев // Свободная мысль – XXI. – 2001. – № 8. – С. 42–61.
 4. *Куйбіда В.С.* Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : моногр. / В.С. Куйбіда. – К. : МАУП, 2004. – 432 с.
 5. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави : моногр. / за ред. Ю.М. Тодики і В.А. Шумілкіна. – Х. : ТОВ "Одиссей", 2004. – 392.
 6. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред. : Л.Ф. Ильичёв и др. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
 7. *Европейская Хартия местного самоуправления и её значение* // Полис. – 1998. – № 4. – С. 168–172.
 8. *Муніципальне право України : підруч.* / В.Ф. Погоріло, О.Ф. Фрицький, М.О. Баймуратов [та ін.] – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 325 с.